

Müstəqillik dövrü çoxmətdolu Azərbaycan ədəbiyyatı**Keçmiş və gələcək ayrıcında zaman metaforası
(Vaqif Sultanlının "Səhra Savaşı" romanı əsasında)**

Əhməd Sami Elaydi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Eyn-Şəms Universiteti, Misir.

E-mail: ahmedsami79@yahoo.com

Annotasiya. Müasir Azərbaycan nəslinin məşhur yazıçılarından biri olan Vaqif Sultanlının yaradıcılığı həm mövzu və problematika, həm də bədii ifadə baxımından da fərqlənir. Müəllifin "Səhra Savaşı" romanı təkcə yazıçının deyil, həm də müasir Azərbaycan nəsrinin ən dəyərli nümunələrindəndir. Lakin bir neçə məqalədən başqa, yuxarıda adıçəkilən romanın bu günə qədər ciddi və sistemli şəkildə öyrənilməməsi səbəbindən əsərin bədii və estetik dəyərini müəyyən edən amillər izah edilməmişdir. "Səhra Savaşı" romanında təsvir olunan hadisələr bir insanın taleyi fonunda baş versə də, müəllif bir insanın deyil, bütün bəşəriyyətin taleyini daha geniş mənada göstərməyə çalışır. "Səhra Savaşı" romanı həm bədii simvollar, zaman və məkən baxımından, həm də fəlsəfi baxımdan məqalənin təhlil obyektini təşkil edir.

Açar sözlər: Azərbaycan nəsr, Vaqif Sultanlı, roman, şərti metaforizm

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.186>

Məqaləyə istinad: Elaydi Ə.S. (2020) *Keçmiş və gələcək ayrıcında zaman metaforası (Vaqif Sultanlının "Səhra Savaşı" romanı əsasında)*. "Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı", № 1, səh. 146-155

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.05.2020; qəbul edilib – 14.05.2020

**Metaphor of time at the crossroads between the past and future
(Based on Vagif Sultanli's novel "Desert war")**

Ahmad Sami Elaydi

Doctor of Philosophy in Philology, University of Ain-Shams, Egypt.

E-mail: ahmedsami79@yahoo.com

Abstract. The creativity of Vagif Sultanli, one of the famous authors of the modern Azerbaijani generation, stands out both in terms of topic and problem, and artistic expression. The author's novel "Desert war" is not only one of the most valuable examples of the writer's works, but also modern Azerbaijani prose. However, due to the fact that the aforementioned novel has not been seriously and systematically studied so far, with the exception of a few articles, factors determining the artistic and aesthetic value of the work have not been identified. Although the events described in "Desert war" take place against the background of the fate of one person, he tries to decide the destiny of not one person, but humanity in a broader sense. The novel "Desert war" became the object of analysis, both from the point of view of artistic symbols, time and space, and from a philosophical point of view in the article.

Keywords: Azerbaijani prose, Vagif Sultanli, novel, conditional metaphorism

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.186>

To cite this article: Elaydi A.S. (2020) *Metaphor of time at the crossroads between the past and future (Based on Vagif Sultanli's "Desert war")*. "Azerbaijan Literature Studies", Issue 1, pp. 146-155

Article history: received – 04.05.2020; accepted – 14.05.2020

Giriş / Introduction

Müasir Azərbaycan nəsrinin tanınmış imzalarından biri olan Vaqif Sultanlının yaradıcılığı istər mövzu-problem, istərsə də bədii sənətkarlıq baxımından özünəməxsusluğu ilə seçilir. Onun qələminə məxsus "İnsan dənizi", "Səhra savaşı" romanları, "Olum yuxusu" povesti geniş oxucu kütlələri tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Yazıçının müxtəlif illərdə qələmə aldığı "Yovşan ətri", "Ağ yol", "Yarpaqsız budaqların yaşıl nəğməsi", "Kor düşün", "Mağara", "Vətən", "Ada", "Tərs axın", "Kül qəfəs", "Zolaqlı yuva", "Çarpaz kəlgə", "Gil ovsun" və başqa hekayələr janrı orijinal, bənzərsiz nümunələrdəndir.

Vaqif Sultanlı bədii yaradıcılıqla yanaşı, ədəbiyyatın nəzəri-estetik məsələləri ilə də məşğul olmuş, "Ağr yolun yolçusu", "Azadlığın ufuqları", "Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı", "Ədəbi-nəzəri illüstrasiyalar", "Ömrün nicat sahilini", "Azərbaycan ədəbi tənqidi", "İstiqlal sevgisi" və başqa elmi araşdırmalarını nəşr etdirmişdir.

Onun bədii və elmi əsərləri dünyanın bir çox dilinə tərcümə olunmuş [8, s.42-45], haqqında müxtəlif səpkili araşdırmalar aparılmışdır. Yazıçının "İnsan dənizi" romanı ərəb dilinə də tərcümə olunaraq Qahirədə Milli Tərcümə Mərkəzi tərəfindən nəşr olunmuş [9], həmçinin haqqında ciddi, sistemli araşdırmalar aparılmışdır [7].

Əsas hissə / Main part

Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanı yalnız müəllifin yaradıcılığının deyil, çağdaş Azərbaycan nəsrinin dəyərli nümunələrindən biridir. Lakin bəhs olunan roman bir neçə məqalə istisna olmaqla indiyədək ciddi, sistemli şəkildə araşdırılmadığından əsərin bədii-estetik dəyərini şərtləndirən amillər aşkarlanmamışdır.

Bizcə, roman haqqında araşdırmaların seyrəkliyi ədəbi tənqidin ona biganəliyindən irəli gəlir. Eyni zamanda, burada qaldırılan problemlərin daha mürəkkəb tədqiqat tələb edən fəlsəfi siqlet daşması, bədii rəmzlərlə, simvollarla, metaforizmlə yüklənməsidir. Müəllifin özünün əsərə yazdığı ön sözdə təqdim olunan bədii mətnin fərqli özəllikləri aydın şəkildə səciyyələndirilmişdir. Yazıçının qənaətinə, "Səhra savaşı" romanında "təsvir olunan hadisələr bir insanın taleyi fonunda cərəyan etsə də, burada fərdin deyil, geniş mənada insanlığın taleyinin çözülməsinə çalışılır" [10, s.11].

Şübhəsiz ki, "Səhra savaşı" romanı hər hansı problem işığında təhlilə çəkilərkən bu aspekt unudulmamalıdır. Çünki romanın mürəkkəb hadisə və mühakimələrlə müşayiət olunan fəlsəfi qatların aşkarlanması və dərk üçün müəllif şərhindən qaynaqlanan bu yanaşma tərzii əhəmiyyətlidir.

Qeyd edək ki, Vaqif Sultanlının ilk irihəcmli əsəri olan "İnsan dənizi" romanında hadisə və əhvalatlar bir insanın taleyi fonunda aşkarlanmışdır [6, s.97]. Bu, yazıçıya əks etdirmək istədiyi problemi baş qəhrəmanın təmsalında ümumiləşdirməyə imkan vermişdir. Maraqlıdır ki, "Səhra savaşı" romanında da obrazların məhdudluğu diqqəti çəkir və təsvir olunan hadisələr bir insanın təmsalında canlandırılır. Lakin roman qaldırılan problemlər, mövzu və ideya, ümumiyyətlə əsər bütün aspektləri bəşəriyyətin taleyi haqqında fikir və mülahizələrlə zəngindir. "Əsər sözün tam mənasında fikir romanıdır. Buradakı fikir elə-bələ, sözün qısa və kəsb mənasında yox, şərti-metaforik bir biçimdə ifadə olunmuşdur. Əsərdə tarixi gerçəklik keçilmiş bir yol kimi nəzərdən

keçirilir. İnsan oğlu ən uzun ömür yolu olaraq özündən içinə doğru baş alıb getdikcə ondan qalınların fərqinə varmaq üçün bu uzun yolun əvvəlinə qayıtmalı olur" [2].

Şübhəsiz ki, bütün bu məqamlar "Səhra savaşı" romanının ciddi, sistemli şəkildə araşdırılması şərtləndirən amillər kimi səciyyələnir.

Bədii simvollar hörgüsü. Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanı şərti-metaforik üslubda qələmə alındığından əsərin süjet xəttini təşkil edən hadisə, epizod və əhvalatlar, biri-birilə tarixi yaddaşa bağlı olan obrazlar, həmçinin bədii təhkiyə tərzı bütünlüklə simvollarla müşayiət olunmaqdadır. Tənqidçi Cavanşir Yusifli romana yazdığı ön sözdə bu məqamı dəqiq müşahidə etmişdir: "Əsas olan romanın özünün detallardan, obrazdan və bunlara bənzər bütün elementlərdən sıyrılıb bir metaforaya dönməsindədir" [10, s.5]. Məhz buna görə də təhlil prosesində romanın daxili strukturunu formalaşdırən komponentləri bu kontekstdə dəyərləndirməyə ehtiyac duyulur.

Fələstin yazıçısı və ədəbiyyatşünası, "Səkkizinci səfər" adlı orijinal tədqiqatın müəllifi Cəbra İbrahim Cəbranın fikrincə: "Hər bir mükəmməl roman iki paralel müstəvidə işlənəlməlidir: real və mifoloji. Yazıçının uğuru bu qütbləri nə dərəcədə məharətlə birləşdirməsi ilə şərtlənir" [1, s.105]. Bəhs olunan problema Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanının təmsalında yanaşırlarsa, fərqli mənəzərə ilə qarşılaşmaq mümkündür. Çünki burada hadisələr real səpkidə təqdim olunsada, hadisələrin alt qatında mifoloji düşüncə yer almaqdadır.

"Səhra savaşı" romanının bədii strukturunun mürəkkəbliyini şərtləndirən aparıcı amillərdən biri süjetin simvollar hörgüsünə söykənməsidir. Bu hörgü yalnız ideya və problematikanı oxucuya çatdırmağa xidmət etmir, həm də hadisə və epizodlar arasında görünməz imallar yaradır. "Romanda əsas metaforanın ayrı-ayrı elementlərini göz önünə gətirən işarələrin paylanması, paylanma qaydası – simmetriya, xaosla düzümün, harmoniyanın bir-birinin içindən keçməsi və nəticədə insan taleyində ona atılan daşların yerlərinə oturmaları qəribə ovaqat yaradır. Səhra, qum burulğanı, ilğım, səhrada qumun içinə bataraq löhrmə yerləşlə irəliləyən at, atın yalmanına yatan Qocanın üfük qaşından ömrünə, yaşadığı anlara tamaşa etməsi..." [10, s. 5].

"Səhra savaşı" romanının süjet hörüyünü oluşturan epizod və əhvalatlar biri-birini tamamlamaqla sonra baş verəcək hadisələr arasında körpü rolunu oynayır. Oxucu romanın bəhs qəhrəmanı olan Qocanın taleyini izləməklə bu hadisələrin iştirakçısına çevrilir. Bəzi tənqidçilərin qənaətinə: "Yazıçı insan və zaman münasibətlərindəki fəlsəfi qənaətini bədii mətnin hadisə yox, daha çox təsvir süjetinə yükləyir. Artıq romanın ortalarında anlayınq ki, biz nə baş verdiyini unutmamışıq, sadəcə təsvirin xarakterini, ahəngini, inkişaf mexanizmini, süjetini izləyirik. O süjeti ki zaman ələ keçirmiş və ələ zamanın özünə də əsir düşmüş əbədi insanın (bütün insanların taleyini və zamanla əlaqə macərəsini yaşayan bəşər övladının), qoca zaman və yol yolçusunun aqibətini də məhz həmin süjetin finalından gözləyirik" [5].

Yazıçının digər əsərləri kimi "Səhra savaşı" romanının da mahiyyətində özgələşmə problemənin qəbənq ifadə olunması bədii simvolların intensivliyinə təkan verir. Lakin biri-birini əvəzləyən lövhə və epizodlar fonunda yaradılan simvollar formal səciyyə daşıyır, təsvir olunan hadisə və əhvalatların bədii dərkində həlledici rol oynayır.

Əsərdə keçmiş dönsü kontekstində qəhrəmanın qarşılaşdığı dəyirman simvolik məkan kimi canlanır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, istər Azərbaycan folklorunda, istərsə də yazılı ədəbiyyat örnəklərində dəyirman bədii obraz kimi şərti-metaforik mahiyyət daşımaqdadır. Bunun çox sayda fərqli nümunələri mövcuddur. Yaranan əsərlərin əksəriyyətində dəyirman ənənəvi funksiyasından daha çox bilinməzliklərlə dolu sirli, səhrli məkan kimi təsvir olunur. Bu mənada "Səhra savaşı" romanı da istisna deyildir.

"Qoca yazını sağdan-sola, soldan-sağa bir keyli gözdən keçirəndən sonra, nəhayət ki, çox çətinliklə də olsa, oxuya bildi. Daş lövhədə sadəcə bir cümle qeyd olunmuşdu: "İçəri girən də peşman olacaq, girməyən də" [10, s.61].

Göründüyü kimi, dəyirmanın qapısı üzərindəki yazı onunla bağlı cərəyan edəcək hadisələrin mürəkkəbliyindən xəbər verir. Romanın qəhrəmanı qapının üstündəki bu yazını oxuduqdan sonra ciddi təərəddü hissə keçirir: dəyirmanə girsən, yoxsa girməsən. "Ağlı-süuru kəsəndən bəri dəyirmanlar haqqında o qədər qorxulu rəvayətlər eşitmişdi ki, içəridə kiminsə ola biləcəyindən, yaxud

hansısa gözlənilməz bir təhlükə ilə qarşılaşacağından ehtiyatlanırdı. Bəlkə də qapının yuxarısındakı daş lövhə üzərindəki yazını oxumuş olmasaydı, bu qədər ehtiyatlanmaz, içəri girməyə təərəddü etməzdi" [10, s.62].

Şübhəsiz ki, hadisə və əhvalatların məntiqi axan qəhrəmanın qapını açması ilə nəticələnir. Onun içəridə gördükləri isə sirlər, gizlilər həlqəsini daha da genişləndirərək əsərin simvollar hörüyünü mürəkkəbləşdirmiş olur.

Romanda dəyirmanın divarındakı mozaikada yolun təsvir olunması təsadüfi deyildir. Burada səmtin nəgümanlığı, yaxud bütün yolların eyni səmtə aparması tutqun boyalarla canlandırılır, bütün yolların sonunda insan kəlləsinin təsvir olunması tarixin içərilərinə üz tutan Qocanın qarşılaşacağı çətinliklərdən xəbər verir.

Şərti-metaforik səciyyə daşıyan, mürəkkəb simvollarla müşayiət olunan bu lövhə-mənəzərin birmənalı yozumu mümkün deyildir. Belə ki, hər bir oxucu özlüyündə bu təsvirləri fərqli şəkildə mənalandıra bilər. Lakin bu mənalandırılmanın üstündə roman süjetinin məntiqi axarı ilə bağlı olan bir hikmət – ideya mövcuddur: bu dünya başdan-başə sirt içərisindədir.

Yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, həmçinin ərəb xalqlarının ədəbiyyatında da dünyanın fəlsəfi mahiyyətini metaforik səpkidə aşkarlayan bir çox nəsr əsərləri mövcuddur. Qeyd edək ki, ərəb ədəbiyyatında şərti-metaforik üslubda qələmə alınan əsərlər içərisində Səbri Musanın "Məkanların fəsadı", Bəha Tahirin "Sürgündə məhəbbət" (Misir), Halim Bərakətin "Quşun dənizə dönüşü" (Suriya), Fazil əl Əzzavinin "Maləklərin sonuncusu" (İraq), Cəbra İbrahim Cəbranın "Vəlid Məsudun axtarışı" (Fələstin) romanları diqqəti çəkir. Bu əsərlərin müxtəlif sənətkarların kölgədən çıxmasına baxmayaraq, metaforizm və simvollarla müraciət üslub oxşarlığı yaratmışdır. Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanını bəhs olunan əsərlərdən fərqləndirən əsas cəhət şərti-metaforizmin fəlsəfi təfəkkürlə məharətlə əlaqələndirilməsi ilə şərtlənir. Digər mühüm məqam isə ənənəvi mövzuya yeni rəksədən yanaşılmasıdır.

Romanda zaman keçidləri arasında rabitə yaratmaq üçün təsvir olunan dərviş obrazları (Çilli dərviş, Sarı dərviş və Ağ dərviş) həmçinin müxtəlif hadisə və epizodları da biri-birinə bağlayır. Qoca yol boyu məhz dərvişlərin diktəsi və tövsiyəsi ilə hərəkat edir. Gələcəkdən imtina edərək keçmişə dönrəkən daha azad olacağıni xayal edən Qoca burada dərviş yönləndirilmələrinin səhrinə düşür. Bu proses əsərin finalına qədər davam edir.

Romanda Qocanın vaxt bazanı ilə qarşılaşacağıni, burada alış-veriş edəcəyi və bu müstəvidə onu gözləyən çətinlikləri də Çilli dərviş qatırladır. Əsərin süjet hörgüsünü davam etdirmək üçün uğurla tapılmış bu məqam yalnız cərəyan edən hadisə və epizodları biri-birinə bağlamır, həmçinin kompozisiyanın mükəmməliyini şərtləndirir.

Əsərdə bədii simvol kimi səciyyələndirilən kölgə metaforası süjet xəttini təşkil edən hadisə və əhvalatların aşkarlanmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Onu da qeyd edək ki, bədii simvol kimi kölgəyə müraciət yalnız "Səhra savaşı"nda deyil, yazıçının şərti-metaforik üslubda qələmə aldığı digər roman, povest və hekayələrində də özünü göstərmişdir.

"Səhra savaşı" romanında oxucu ilk öncə süjetin başlanğıcında kölgə simvolu ilə üz-üzə qalır: bu motiv real səciyyə daşıyan hadisələrin axarını sərt bir dönüşlə metaforizmə yönəldir.

"Kölgənin üz-gözünün ifadəsindən, duduqlarının tərpənişindən nə isə söyləmək, nələrisə çatdırmaq istədiyini hiss edirdi. Ancaq sasi duyulmadığından onun nə demək istədiyini anlamır, sadəcə hərəkətlərini izləyərək vücudundan ayrılıb gətirməsinə əngəlləmək üçün səmərəsiz cəhdlər edirdi" [10, s.19].

Romanda şərti-metaforik səpkidə canlandırılan dialoqda kölgənin Qocanın vücudundan ayrılmaması səbəbləri tam monada aşkarlanmır. Bu vaxta qədər kölgəsinin varlığından xəbərsiz olan Qoca onu itirəndən sonra tənalığıni, yalnızlığını gerçək mənada dərk edir. Metaforik səciyyə daşıyan bu lövhə əsərdə təsadüfi səciyyə daşıyır, keçmişə üz tutan Qocanın mütləq mənada tənalığıni simvolizə edir.

Romanda müharibənin simvollaşdırılması da maraq doğuran məqamlardan biri kimi səciyyələnir. Əslində real tarixi fakt təsiri bağışlayan müharibə səhnəsi yazıçının təqdimində şərti-simvolik mənə daşıyır. Tarixdə baş verən bir müharibənin simvolik təqdimi təsadüfi deyildir.

“Heyrətlər içərisində ətrafı süzən qocanın diqqətini bir şey çəkdi; skeletlərin heç birinin kəlləsi gözə dəymirdi. Kəllələr öz vücudlarını tərk edərək çıxıb getmişdilər. Gözlərinə inanmırdı kimi dönüb ətrafına, səhranı örtən açıq mazarlığa bir daha nəzər saldı. Yanılmamışdı, skeletlərin heç birinin kəlləsi üstündə deyildi” [10, s.145].

Professor Cavanşir Yusiflinin fikrinə, “Səhra savaşı” romanında “simvol, simvolun metaforik düşüncəselinə bürünməsi və obrazın müərkəbləşməsi əsərin üslubunun əsas keyfiyyətlərindəndir. Bu elə həyatın, dünyanın içində cümlələnlə sirlərdən biridir, bəlkə də onun üz qabığıdır, soyulduqca soyulur və hər qatında da eyni sözlər yazılıb” [10, s. 9].

Maraqlıdır ki, romanda rəng metaforası da müəllif idealının çözülməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Xüsusilə, boz rəng yazıçı təhkiyəsinə süjet boyu təkrarlanıqca mənəzərin yekmə-səqliyini, yoruluculuğunu, dəyişməzliyini hiss edirsən. Bilərəkdən təkrarlanan rənglə bağlı məqamlar sadəcə təsvir olunan səhranın deyil, dünyanın mənasızlığına, ömrün, həyatın rəngsizliyinə dəlalət edir. Əslində dünyanın rəngsizliyinə görə gələcəkdən üz çevirərək keçmişə dönmə Qoca burada da eyni əhəngli rəngsizlik girdabına yuvarlanır.

Bütün süjet boyu qəhrəmanı müşayiət edən, onun yalnız baxışlarını deyil, fikrini, zehni yoran boz rəng bədii simvol olaraq qalmır, obrazın daxili-mənəvi dünyasının aşkarlanmasında açar rolunu oynayır.

Romanda boz rəngin heçliklə, yoxluqla müqayisəsi, yaxud boz rəngin heçliyə tərk edilməsi fəlsəfi mənə daşıyır, dolayısı ilə dünyanın puçluğu, heçliyi anlamına gəlir. Şübhəsiz ki, keçmişə üz tutan Qocanın baxışları və düşüncəsində təsvir olunan dünyanın mənəzəsinin boz rəngdə canlandırılması təsadüfi deyildir.

Zaman və məkan metaforası. “Səhra savaşı” romanında bədii üslub və yazı tərzini simvolik manerada reallaşdıran zaman süjetin təməlinə dayanır. Belə ki, təsvir olunan hadisə və əhvalatlar zamana münasibətdə aşkarlanır. Burada zaman yalnız süjet holqələrini birləşdirən (yaxud tamamlayan) komponent funksiyasını daşıyır, həmçinin bədii mətnin rasionallığını şərtləndirən elementlərdən başlıca rolunda çıxış edir.

Romanda zaman metaforası müxtəlif prizmalardan canlandırılaraq bədii-simvolik şərhini tapır. Əsərdə zamanın çatlaması ilə başlayan hadisələr bütün süjet boyu obrazın yaddaşında geriye dönüşlərlə (yuxu, xeyallar, xatırlamalar və s.) müşayiət olunur. Bu kontekstdə “zamanın çatlaması” simvolik mənədə bir mərhələnin bitməsi, yeni bir mərhələnin başlaması anlamını daşıyır. Keçmişdə gələcəyə axıb gedən zamanın (əslində mənasızlığın) “çatlamaqla” fərləndirilməsi (keçmiş və gələcək arasında fasiləsiz olan zaman axınının qırılması, yaxud zamanların ikiləşməsi) bədii priyom kimi düşünülsə də, yalnız bədii səciyyə daşıyır, eyni zamanda, ideya-problematika yükünün ağırlığını bölüşür.

Romanda gələcəkdən imtina edərək geriye, tarixin içərilərinə doğru dönməyə qərar verdiyi gün Qocaya dünyanın, həyatın, tələyin yolayrıcı kimi görünür. Bütün ömrü tərəddüdlər içərisində keçən obraz gözlənilmədən, düşünmək imkanları verilmədən qəti qərara gəlmək zərurəti doğuran addım atmağa məhkum olur.

Qeyd edək ki, romanda zaman faktoruna bu qədər önəm verilməsi təsadüfi səciyyə daşıyır. Çünki burada zaman adı vaxt çərçivəsindən çıxaraq hadisələrə yön və səmt verən başlanğıc funksiyası daşıyır. Əsərdə hər şeyin (yalnız qəhrəmanın deyil, həmçinin süjet, fabula, təhkiyə və s.) zamana münasibətdə dəyərləndirilməsi də buradan qaynaqlanır.

Romanda zaman metaforası zəncir şəklində simvollaşdırılaraq nəsiləri, şəcərələri biri-birinə bağlayan funksiyasını yerinə yetirir. Bu isə dolayısı ilə bədii mətnin qarantlıq məqamlarına aydınlıq gətirmiş olur.

Ədəbiyyatın müxtəlif növ və janrlarında olduğu kimi, bədii nərsədə, o cümlədən romanda zamanla yanaşı, zəruri elementlərdən biri də məkandır. Başqa sözlə, zaman və məkan vəhdəti olmayan bədii mətnin bütövlüyünü, daxili strukturunu təsvir etmək mümkün deyildir. Lakin bəhs olunan romanda zaman və məkan qütbləşməsi, mücərrədlik və reallıq əsnəvi müstəvidə qoyulsa da, burada zamanın təqdimində fərqli mövqe ilə qarşılaşırıq. Belə ki, romanda zaman məkana transfer edilmişdir – fərqlilik, əsnədən uzaqlaşma bu prosesdə özünü göstərir.

Professor Cavanşir Yusiflinin qənaətinə, “Səhra savaşı” romanında “Zaman məkana köçürülür. Xronologiya, əsnə itir. Bizə tanış olan bağlar qoparılıb bir kənara atılır. Elə bir ortam yaranır ki, insanın mahiyyəti tam olaraq açılınsın. Ancaq bunun öhdəsindən gəlmək mümkün-dürmü?” [10, s.6].

Romanın baş qəhrəmanı Qoca gələcəkdən imtina edərək keçmişə dönmə. Bütün süjet xətti qəhrəmanın keçmişə dönüşü üzərində qurulmuşdur. Əgər keçmişə dönüş mücərrəd zaman çərçivəsində gerçəkləşərdi, və yalnız xeyallar çərçivəsində mümkün olardı. Çünki keçmişə dönüşün başqa bir forması mümkün deyildir. Lakin romanda biz gələcəkdən imtina edərək keçmişə dönmə obrazın təmsalında məkan gerçəkliyi ilə qarşılaşırıq. Məhz bu məkan metaforizmi romanın bədii orijinallığını şərtləndirir. Bu metaforizmin işığında zamanın məkana çevrilişinin – tarixin kədarli mənzərələrinin şahidi olur.

“Səhra savaşı” romanında zaman və məkan vəhdəti klassik səciyyə daşıyır, zaman məkana transfer olunduğundan tarix boyu yaşananlar konkret məkan səhnəsinə köçürülür. Məhz bunun sayəsində oxucu romanda bir zamanlar bəşəriyyətin törətdiyi, indi isə tarix kitablarında gələcəyə miras qoyulan faciələrin şahidi olur. Əsərdə təsvir olunan qədim muharibə səhnəsinin acınacaqlı mənzərəsi bunun bariz sübutudur.

“Gördüyü mənzərə nə zamansa baş verən döyüşün, ölüm-dirim savaşının amansızlığından xəbərdar verirdi. İnsan skeletləri örtülən səhra başa çatmış hansısa toqquşmanın, son məfərədək biri-birini qırıb tükətməmiş toplumun qoyub getdiyi mənzərə idi. Skeletlərin ətrafında müxtəlif ölçülü ucu sivri daşlar gözə dəyirdi. Bəzi yerlərdə insan skeletləri at skeletlərinə qarışdığından onları biri-birindən ayırmaq mümkün deyildi” [10, s.144-145].

Vaqif Sultanlının “Səhra savaşı” romanında təsvir olunan savaş səhnələri sadəcə tarixin ədalətsizliklərini, insan oğlunun törətdiyi cinayətlərini əks etdirmək baxımından deyil, həmçinin dünyanın mənasızlığını, bəşəriyyətin faciəsini canlandırmaq baxımından maraqlıdır.

“... Savaş səhnələrinə tamaşa edərkən ona elə gəlirdi ki, tarixin axarı muharibələrdən təkən aldığından insanlar gələcəyə doğru gedə bilmək üçün yolları üstündəki hər şeyi qırıb tökməyə məhkumdur. İnsanlığın yolu üstündəki maneələrin zaman-zaman muharibələrlə dəf edilməsi dünyada ədalətə ziddən əsilliyinə gətirib çıxarmışdı [10, s.146-147].

Tənqidçi İradə Musayeva “Səhra savaşı” romanı haqqında qənaətlərini ümumiləşdirərək əsərin fəlsəfi qatlarına diqqət yönəltməyi zəruri hesab edir: “Romanın ekspozisiyasında uzaq səfərə çıxan qocanın uğursuz səyahəti olduğunu anlayırıq. Qoca yoxluğa gedir, tarixin xarabalıqlarına üz tutur. Dönmək şansını itirən yolçunun bu yoldakı düşüncələri, gördüyü, rastlaşdığı ibrahim hadisə və məqamlardan əldə edilən fəlsəfi qənaətlər oxucunu da tərpətməli, silkələməlidir [5].

Bütövlükdə “Səhra savaşı” romanının zaman və məkan kontekstində dəyərləndirilməsi əsərin ideya-estetik mahiyyətinin aşkarlanmasına imkan verir. Lakin bizcə, romanın bədii dəyərini ən mühüm tərəfi onun fəlsəfi siqleti ilə bağlıdır.

Romanın fəlsəfi siqleti, keçmişlə gələcək arasında tərəddüdlər. Vaqif Sultanlının “Səhra savaşı” romanında zaman və məkan metaforası keçmişlə gələcək arasında tərəddüdlərdən qaynaqlanır. Romanın qəhrəmanı Qoca zamanın çatlaması ilə gözlənilməz şəkildə yolayrıcına qalır. Bu, əsnəvi seçimlərə bənzəmir, çünki qəhrəmanın yolayrıcında qalması eyni səmtə aparın yolları kəşməsi ilə müşayiət olunmur. Bu yol keçmişlə gələcəyi biri-birindən ayıran yoldur, indiye qədər bu yolun yolçusu olmamışdır.

“... Hiss edirdi ki, zamanın qəfil, gözlənilməz çatlaması ilə keçmişlə gələcək arasında bir sərhəd, uçurum yaranmışdı. İndi o çatlamış zamanın açdığı yarığana düşməmək üçün qətiyyət göstərməli idi [10, s.29].

Romanda Qocanın gələcəkdən imtina edərək keçmişə qayıtmaq qərarı təsadüfi səciyyə daşıyır. Qəhrəman “keçmişə qayıdır ki, tarixdə onun həyatı boyu baş vermiş hadisələrin dərinliyini görə bilsin. Ancaq keçmişə aparın yol elə də asan deyil, bunun üçün bütün həyatının üstündən xətt çəkməli, sənə vəd ediləni dəf edərək vaxtilə yaşadığın həyata tamaşaçı sifəti ilə geri qayıtmalıdır. Ancaq bu necə ola bilər?” [10, s.6].

Romanda keçmişə dönüş, şübhəsi ki, şərti-metaforik anlamda dərk olunmalıdır. Yazıçı bu dönüş fonunda insanlığın keçib gəldiyi yola nəzər salmaqla, tarix boyu baş verən faciələri, haqsızlıqları, ədalətsizlikləri canlandırmağa çalışmışdır.

“Səhra savaşı” romanında təsvir olunan insan “sürüsü” ilə bağlı özünü ideya-estetik mahiyyətinin, problematikasının, fəlsəfi kredosunun aşkarlanmasında həlledici rol oynayır. Yazıçı bu epizodla mətnin gizlinlərində yuvalanan, dünyanın, insanlığın taleyi ilə sıx bağlı olan bir çox məqamları üzə çıxarmağa müvəffəq olur. Əsərin bədii ruhu ilə son dərəcə səsləşən bu epizod əvvəlcə oxucuda müəyyən qədər təəccüb doğursa da, irəliləyən süjet fonunda müəllif kredosunun ayrıntılarını üzə çıxardığından təbii təsir bağışlayır.

Əslində gələcəkdən imtina edərək keçmişə üz tutan Qocanın qarşılaşdığı müxtəlif hadisə və əhvalatlar içərisində reallıq, gerçəkliyə ən çox uyğun olanı da sürü ilə bağlı epizodlardır. Başqa sözlə, sürü ilə bağlı epizodlar şərti-metaforik səpkidə işlənilməsinə baxmayaraq, real həyat haqiqətləri ilə bağlı ciddi ideya yükü daşımaqdadır.

Romanda insan “sürüsü” ilə bağlı hadisələrin bədii mətnin simvolik hörgüsündə yeri o qədər güclüdür ki, bu epizod nəzərə alınmazsa, əsərin yalnız bədii-estetik deyil, həmçinin sosioloji aspekti də zədələnməmiş və zəifləmiş olar. Məhz bu məqamı nəzərdə tutan bəzi tədqiqatçıların qənaətinə, müəllif romanda “milli və ümumbəşəri problemləri, müxtəlif dövrləri – keçmiş, indiki və gələcək zamanları bir müstəvi üzərində yüksək sənatkarlıqla qovuşdurmuşdur. Əsər azadlığını itirmiş və bu yolda mübarizə aparın bütün xalqların problemlərini ümumiləşdirən bədii nümunə kimi diqqəti çəkir” [4, s.190].

“Səhra savaşı” romanında müəllif insan “sürüsünü” təsvir etməklə bəşəriyyətin inkişafından geri qalan, cəhəlat, maarifsizlik girdabında əzilən, bu səbəbdən də xalqa çevrilməyən, millət ola bilməyən və zaman-zaman əslini, kökünü, soyunu unudaraq milli aqibətindən vaz keçməyə məcbur edilmiş topluları nəzərdə tutmuşdur. Bədii səpkidə canlandırılan bu epizod fonunda həmçinin insanlığın taleyi ilə bağlı son dərəcə acı, kədərli siyasi gerçəklər də diqqət mərkəzinə çəkilmişdir.

“Səhra savaşı” romanında ruh dərğahı ilə bağlı səhifələr dərin fəlsəfi məzmunu ilə oxucunu insan, dünya və zamanla bağlı düşüncələrə çəkir. Uzun yolculuqdan sonra ruh dərğahına yetişən qoca burada gözlənilməz mənzərə ilə qarşılaşır. Ruh dərğahının ruh bazarına çevrilməsi onu dərinləndirir.

“Dərğahın içərisinə yenidən qədəm qoymuşdu ki, onun nəşilini anladığından, aldana biləcəyini düşündüyündənmi, ya hansısa başqa bir səbəbdən tanımadığı kimsə güclə eşidiləcək səslə:

- Ehtiyatlı ol, – dedi – ruhunu çalarlar.
- Nəccə yəni?
- Bazar oğurlarla, hırsızlarla doludu...
- Nə bazar? Bura bəyəm dərğah deyilmi? – qoca yanlış gəldiyini düşünərək narahat oldu

[10, s.130].

Ruh dərğahı ilə tanış olandan sonra dərin sarsıntı keçirən Qocanın Ağ dərvişlə dialoqu problemin mahiyyətinin aşkarlanması baxımından maraqlıdır. Yazıçı bu dialoq kontekstində dolayısı ilə ruhsuzlaşan cəmiyyətin qarşılaşdığı və qarşılaşa biləcəyi faciələrə diqqəti yönəltməyə çalışır. Ümumiyyətlə, romanın ruh dərğahı ilə bağlı səhifələri oxucunu düşündürməklə yanaşı, həmçinin müəyyən mübahisəli məqamlarla müşayiət olunur. Xüsusilə, ölü ruh daşayanlar, sahibsiz ruhlar, ruhunu itirərək ruhsuzlaşanlar, dilənçilər, ruhlu ruhlu qanlar bütövlükdə, ruh dərğahının ruh bazarına çevrilməsi ilə yaranan eybəcər mənzərələr bu baxımdan səciyyəvidir.

“Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: “Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir” [3, s.312].

Tənqidçi İradə Musayeva romanın məzmun və forması arasında tənəsübün əsərin mahiyyətinin aşkarlanmasındakı aparıcı funksiyasına diqqəti cəhərək yazır: “Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, tarixin xronologiyası yalnız zaman deyil, həm də məkan kontekstində səhifələndir. Səslərlə, kəllələrlə, kölgə ilə və digər canlı, cansız varlıqlarla ünsiyyət, mükəllimə mümkünlüyü romanın

şərti-metaforik üslubda yazılması ilə əlaqədardır. Yazıçı maraqlı mövzu seçib və bu mövzunu ənənəvi dil və üslubla ifadə etməkdən uzaqlaşmağa çalışıb. Zaman, məkan şərtlərinin pozulduğu məqamın insan aqlının düşüncə qatlarında yozumunu əks etdirməyə çalışıb” [5].

“Səhra savaşı” romanında şərti-metaforik müstəvidə işlənmiş Tarix və tarixin yaranmasını şərtləndirən Loğman obrazı da bədii mətnin özünəməxsusluğunu, bənzərsizliyini səciyyələndirməkdədir. Əsərdə canlı varlıq kimi təqdim olunan Tarix obrazı, həmçinin simvolik mənə kəsb etdiyiən diqqəti daha çox çəkir.

“Tarixin yaranmasını qan sızır və o nə illah eləyirdisə sizə qanı kəsb bilmirdi. Yaranan axan qan yığılıb tarixin ayaqları altında göllənmişdi. Hədsiz qan itirdiyindən tarixin bənizi ağarıb bəmbəyaz olmuşdu, ancaq yaranın ağırlığından həlsiz düşsə də, ağırlığını, əzablarını gizlətməyə, bürüzə verməməyə çalışırdı” [10, s.166].

Tarixin yaranmasını şərtləndirən Loğmanın səmərəsiz cəhdləri dərin fəlsəfi mənə daşıyır. Cənab məqamda olan Tarix əslində dünyada fəlakətdən, qandan, müsibətdən savayı bir iz buraxmamış insanlığın əməllərindən gerçək yekunu kimi mənalıdır.

Romanın bədii süjetində kəllələrlə bağlı təsvir olunan epizodlar sosial məzmunu, mənə dərinliyi, düşündürüclüyü, mətnin gizli qatlarının açılıb-aşkarlanması baxımından səciyyəvidir. Azərbaycan folklorunda, xüsusilə nağıl və əfsanələrdə sıx-sıx rastlaşılan kəllə ilə bağlı motivlərin romanda başqa bir səpkidə canlandırılması əsərin fəlsəfi mahiyyətinin çözülməsində bədii priyom funksiyası daşımaqdadır.

Qocanın yol boyu gördükləri içərisində kəllələrlə qarşılaşma və dialoq səhnəsi acı haqiqətlərə sərgilənir. Xüsusilə, süjetin sonuna doğru qəhrəmanı davamlı şəkildə təqib edən kəllə yığınının anlaşılmaq sözləri, hərəkətləri onu qorxutduğu kimi, maraqlıdır da səbəb olur.

Romanda hadisə və əhvalatların gedişi yolu kəllələrin hərəkətlərini izlədikdə, Qoca qaribə hissələr keçirir, qeyri-adi düşüncələrə qərq olur. Qəhrəmanın düşüncələri təsvir olunan hadisə və əhvalatların mahiyyətinin aşkarlanması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Ancaq kəllələrlə ünsiyyətə girə bilməyən Qocanın dərin narahatlıq keçirməsi yazıçı tərəfindən orijinal səpkidə canlandırılır. Əsərin süjeti yolu hadisələr və əhvalatlar inkişaf etdikdə Qocanı təqib edən kəllə yığınının içərisində ona məhrəm olan birinin fərqləndiyinin ilgisini çəkməsi ilə sirt pərdəsi yavaş-yavaş çəkilməyə başlayır.

“Arxasınca dığırlandıb gələn kəllələrin biri o birlərindən xeyli seçilirdi. Dəstdən kəndə heç bir küy çıxarmadan səssizcə dığırlanan bu kəllənin yanaq sümüklərində qəribə bir mülayimlik və məhrəmlik kölgələnirdi. Göz oyuqlarından axan qaribə işıq dalğa-dalğa böyüyürək hər şeyi əzib keçən baxışlara çevrilirdi. Kəllələrin hərəkətlərində və səslərində duyulan həyəcədən onda zərrəcə əsər-ələmət yox idi. Sadəcə uzaqdan-uzağa onu izləyir, hay-küylə dığırlanan dəstdən geri qalmamağa çalışırdı” [10, s.153-154].

Daha sonra gecələrin birində Qoca ilə gizlicə görüşə gələn həmin kəllə ilə dialoq fonunda müəllif qəhrəmanın və oxucunu düşündürən bəzi gizli məqamlara aydınlıq gətirir. Ancaq daha sonra cərəyan edən hadisə və əhvalatlar Qocanın dialoqa girdiyi kəllə və onun söyləyəcəkləri ilə bağlı sirt və gizlinlərə əbədi kölgə salır.

“Səhər üzünün alatoranlıq əriməyə başlayınca kəllələrin yığıldığı səmt yavaş-yavaş aydınlandı. Qoca nə baş verdiyini bilmək üçün həmin səmtə sarı yönəldi. Uzaqdan onu görən kəllələr itələşə-itələşə dağılıb uzaqlaşdılar. Bir qədər irəli gedərək həmin yərə yaxınlaşanda onu ziyarətə gəlmiş kəllənin – ilk ömrünün xıncım-xıncım edilərək qətlə yetirildiyini gördü. Qoca qətl edilmiş kəllənin önündə ayaq saxladı. Çömələrk əllərlə qum üzünə dağılmış sümüklər parçalarına sığal çəkdi. Qoca üz-üzə söhbət eləyərkən kəllədən axan istilik, mülayimlik qeyb olmuşdu. Birdəncə içərisində qeyri-adi bir boşluq kukrəyib qalxdı və boşluq vücudundan sıyrılıb çıxaraq bütün səhraya dağıldı” [10, s.160-161].

Professor Tofiq Hüseynovun qənaətinə, “Səhra savaşı” romanında “Qocanın kəllələrlə üzləşməsi və ünsiyyəti “Hamlet”də qoca məzarçının kəllə ilə söhbəti səhnəsini yada salsın da, onunla əlaqədar başqa heç bir şeyi xatırlatmır. Qoca yolçunun kəllə ilə söhbəti və ona münasibəti tamamilə başqa mənə daşıyır və yeni mənalı ifadə edir. Bu cür, lakin bundan fərqli mənə yenilikləri

digər şərti-metaforik obrazlarda da görünməkdədir və bütün bunların hamısında dərin simvolika var" [2].

"Səhra savaşı" romanının fəlsəfi siqləti ilə bağlı digər araşdırıcıların qənaəti də maraqlıdır. "Romandakı kulminasiya gərginliyi və dinamik situasiya vəziyyəti Qoca yolunun hissə-hissə, düşüncə və psixoloji gərginlikləri ilə tənzimlənir. Əsərin yeganə baş qəhrəmanı Qoca yalnız öz-özüylə mübarizə aparır. Müəllif təhkiyəsi qəhrəmanın xatirələri, yuxulan, xəyalları, arzularını ilə vəhdətdə bədii mətnin deyəcəyi sözü ümumiləşdirir, fəlsəfiləşdirir və ideyanı çatdırmağa kömək edir. Oxucu romanın əvvəlindən sonuna qədər səhra ilqimlərində ilişib qalmış bu qoca tarix yolçusunun ovqatına köklənmiş olur. İlluziya, təxəyyül və assosiativ təfəkkür çevikliyi, analitikliyi olmadan "Səhra savaşı" əsərinin bədii-fəlsəfi mühitinə düşmək mümkün deyil" [5].

"Səhra savaşı" romanında fikrin ifadə imkanlarının genişliyi şərtliliklə, obrazlılığın ifadə etdiyi mənalardan çoxqatlılığı və fəlsəfi tutumu metaforikliklə bağlıdır. Şərti-metaforik üslub əsərin fəlsəfiliyini hədsiz dərəcədə gücləndirmişdir. Bu cəhət əsərin dilində - bədii sintaksisində və intonasiasında aydın görünməkdədir. "Səhra savaşı" asan yazılan əsərlərdən deyil, - fikri doğrudur. Lakin bu roman eyni zamanda elə də asan oxunmur. Yazıçı oxucunu bütün oxu prosesində fikrə, düşüncəyə sadəcə çağırır yox, sanki hökmlə təhrik edir" [2].

Bütövlükdə Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanının fəlsəfi siqləti bəhs olunan məqamlarla bitmir. Əsərin bəhs olunan prizmadan müfəssəl şəkildə səciyyələndirilməsinin yeni məqamların aşkarlanmasına təkan verəcəyi şübhə doğurmur.

Nəticə / Conclusion

Təhlillərdən görüldüyü kimi, Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanı istər mövzu-mündəricə, istərsə forma-sənətkarlıq baxımından roman janrının ənənəvi örnəklərindən xeyli dərəcədə fərqlənir. Bu fərqliliyi səciyyələndirən amillərdən ən mühümü əsərin şərti-metaforik üslubda yazılmasıdır. Yazıçının digər əsərlərində olduğu kimi, bu romanda da şərti-metaforizm müraicət öləri səciyyə daşımır, əksinə bədii süjetin strukturunun formalaşmasında təkanverici amil rolunda çıxış edir. Əslində romanın istər mövzusu, istər obrazları, istərsə də üslub və təhkiyə tərzini bütünlüklə şərti-metaforizmin prinsiplərinə söykənir.

"Səhra savaşı" romanının bədii strukturunun mürəkkəbliyini şərtləndirən amillərdən biri süjetin simvolları hörgüsünə söykənməsidir. Bu hörgü yalnız ideya və problematikanı oxucuya çatdırmağa xidmət etmir, həm də hadisə və epizodlar arasında bağ və ilmələr yaradır.

Yazıçının digər əsərləri kimi "Səhra savaşı" romanının da mahiyyətində özgələşmə probleminin qabarıq ifadə olunması bədii simvolların çevikliyində təkan verir.

"Səhra savaşı" romanında bədii üslub və yazı tərzini simvolik mənada reallaşdıran Zaman süjetin təməlinə dayanır. Belə ki, təsvir olunan hadisə və əhvalatlar Zamana münasibətdə aşkarlanırlar. Burada Zaman yalnız süjet həlqələrini birləşdirən, təməllənən komponent funksiyasını daşıyır, həmçinin bədii mətnin rasionallığını şərtləndirən başlıca elementlərdən biri kimi gerçəkləşir.

Romanda zaman və məkan qütbləşməsi mücərrədlik və reallıq ənənəvi müstəvidə qoyulsa da, burada zamanın təqdimində fərqli mövqə sərgilənir. Belə ki, romanda zaman məkanə transfer edilmişdir – fərqlilik, ənənədən uzaqlaşma bu prosesdə özünü göstərir.

Əsərdə Ruh dərğahı ilə bağlı səhifələr dərin fəlsəfi məzmunu ilə oxucunu düşüncələrə çəkir. Xüsusilə, Ruh dərğahının ruh bazanna çevrilməsi qəhrəmanın daxili dünyasında böyük talatım oyadır. Ümumiyyətlə, romanın Ruh dərğahı ilə bağlı səhifələri insanı düşündürməklə yanaşı, həmçinin mübahisəli, ədəbi-estetik fikirdə birmənalı qarşılanmayan məqamlarla müşayiət olunur.

Romanda şərti-metaforik müstəvidə işlənmiş Tarix və tarixin yaralarını sağaltmaq istəyənlər Loğman obrazı da bədii mətnin özünəməxsusluğunu, bənzərsizliyini səciyyələndirməkdədir. Əsərdə canlı varlıq kimi təqdim olunan Tarix obrazı, həmçinin simvolik mənə kəsb etdiyindən diqqət daha çox çəkir. Romanda istər Tarix metaforası, istərsə də Tarixin yaralarına məlhəm çəkən Loğman obrazı fəlsəfi məzmunun dərinliyini şərtləndirir. Burada Tarix yalnız ənənəvi olaraq za-

man mənasında deyil, həmçinin bəşəriyyətin qoyub getdiyi miras anlamında dərk olunduğundan onun fəlsəfi səciyyəsi də bu kontekstdə aşkarlanır. Romandan hasil olan qənaətə görə, bəşəriyyətin bugünkü faciələrinin kökü tarixə söykənməkdədir. Çünki indiyədək yer üzünün yeganə intellektual varlığı olan insan övladı ibrətəməz bir tarix qoyub getməmişdi. İnsanlığın tarix adına güvəndiyi şey qanlarla, müharibələrlə, münafiqşərlə, adalətsizliklərlə müşayiət olunmaqdadır.

Ədəbiyyat / References

1. Cəbra İbrahim Cəbra. Əl-rəhlaəlsaminə, Beyrut: Əlmüəssəsə əl-ərəbiyyə lil dirasat və əlnəşr, 1979.
2. Hüseynoğlu Tofiq. Zamandan məkanə və ya əksinə... (Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanı haqqında mülahizələr), "Ədəbiyyat qəzeti", 25 aprel 2015, № 24-25.
3. Qurani Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edən Əlixan Musayev. Beşinci nəşr, Bakı, "Şərq-Qərb", 2009.
4. Mədətov Fərhad. Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı", "Azərbaycan" dərgisi, 2018, № 12.
5. Musayeva İradə. Vaqif Sultanlının "Səhra savaşı" romanı haqqında, "Kaspi" qəzeti, Bakı, 29 dekabr 2013.
6. Sami Əhməd Elaydi. Müstəqillik dövrü Azərbaycan romanı, Bakı, "Nurlar", 2017.
7. Sami Əhməd Elaydi. Vaqif Sultanlının yaradıcılığında mühacirət və özgələşmə, "Əxbar əl-ədəb" qəzeti (Qahirə, Misir), 13 noyabr 2016, sayı 1216.
8. Sultanlı Vaqif. Bibliografiya, Bakı, "Nurlar", 2019.
9. Sultanlı Vaqif. İnsan dənizi, (Ərəb dilinə tərcümə edən Əhməd Sami), Qahirə, Milli Tərcümə Mərkəzinin nəşri, 2014.
10. Sultanlı Vaqif. Səhra savaşı, Bakı, Azərənəşr, 2015.

Метафора времени на перекрестке прошлого и будущего (На основе романа Вагифа Султанлы "Сражение в пустыне")

Ахмед Сами Элайди

Доктор философии по филологии, Университет Айн-Шамс, Египет.

E-mail: ahmedsami79@yahoo.com

Резюме. Творчество Вагифа Султанлы, одного из известных авторов современного азербайджанского поколения, выделяется как с точки зрения темы и проблемы, так и с точки зрения художественного выражения. Авторский роман "Сражение в пустыне" является не только одним из наиболее ценных примеров творчества писателя, но и современной азербайджанской прозы. Однако, из-за того, что упомянутый роман не был серьезно и систематически исследован до сих пор, за исключением нескольких статей, факторы, определяющие художественную и эстетическую ценность произведения, не были выявлены. Хотя события, описанные в "Сражение в пустыне", происходят на фоне судьбы одного человека, он пытается решить судьбу не одного человека, а человечества в более широком смысле. В статье роман "Сражение в пустыне" стал объектом анализа как с точки зрения художественных символов, времени и пространства, так и с философской точки зрения.

Ключевые слова: азербайджанская проза, Вагиф Султанлы, роман, условный метафоризм